

МОВЛЕННЯ - ЗНАРЯДДЯ КОМУНІКАЦІЇ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

У дослідженні акцентується увага на класифікації висловлень за співвіднесеністю учасників ситуації необхідності. Ілюстрований матеріал дозволяє стверджувати про вербалізацію суб'єкта предметної ситуації, яка залежить від комунікативної мети висловлення.

Ключові слова: мовлення, суб'єкт мовлення, суб'єкт модальної оцінки, суб'єкт волевиявлення, стиль.

Поступово в суспільстві утверджується усвідомлення того, що не лише людина володіє мовленням, а й мовлення володіє людиною. Саме через мовлення студенти усвідомлюють себе і навколишній світ.

У лінгвістичній літературі відомі класифікації ситуацій необхідності за відношеннями учасників, проте такі дослідження здійснювалися науковцями на матеріалі вузькоспеціальних текстів, наприклад, законодавчого характеру – О. Гребньова [1], В. Рогожа [2] чи порівняльного аналізу – Т. Телецька [3], між тим розвідок із цього напрямку на матеріалі художнього, публіцистичного, розмовно-побутового стилів в українському мовознавстві бракує.

З огляду на те, що всі учасники ситуації необхідності віддзеркалені в пропозиційній структурі речення, Е. Девіс виокремив первинні ролі, притаманні будь-якому процесу соціальної взаємодії і втілені в структурі висловлення: мовець, адресат і третя сторона [5, с. 45]. Дослідник зауважує, що присутність не всіх з цих учасників є обов'язковим у структурі пропозиції. Так, будь-яке висловлення співвідносне з мовцем, його автором, а тому в ситуації будь-якого висловлення неодмінно є мовець. Оскільки мовлення – знаряддя комунікації, то неодмінно виникає потреба в наявності адресата. Однак, коли йдеться про письмове мовлення, а в нашому дослідженні – про мовлення художньої літератури, то специфіка адресата полягає в тому, що він «існує в будь-якому випадку, проте не завжди є в ситуації, представлений висловленням» [5, с. 46]. Зважаючи на опосередкованість зв'язку автора письмового тексту і його адресата, вважаємо можливим введення адресата до складу учасників ситуації необхідності, незважаючи на експліцитність / імпліцитність його вираження в структурі речення. Наявність третьої особи у структурі ситуації визначає мовець. Цей учасник є факультативним.

Запропонована С. Цейтлін [4] чотири-суб'єктна концепція структури ситуації необхідності уможливорює опис і кваліфікацію ситуації необхідності залежно від характеру співвіднесеності її учасників. Оскільки в мовленні наявні різні варіанти розподілу функцій учасників, то видається доречним простежити їх можливі комбінації на прикладі речень художнього стилю української мови.

У статті ми акцентуємо увагу на особливості текстів художнього стилю, і що мовець – це завжди індивідуальна особа, незважаючи на кількість фактичних авторів твору.

Під поняттям суб'єкт мовлення або мовець розуміємо особистість оповідача, якщо він співвідносить себе з учасником ситуації, і оратора, або розповідача, який водночас є автором і персонажем художнього твору, напр.: *Орда і на війні, як і під час миру, повинна постійно рухатися, щоб випасати свої табуни та стада* (Володимир Малик); *Мені треба було зайхати в справах. Довелося заночувати в місті* (Олесь Гончар) – у першому прикладі мовець зображує ситуацію безвідносно до своєї участі в ній, у другому – є активним її співучасником.

Зокрема, мовцем у текстах законодавства завжди виступає не окрема особистість, а колективний суб'єкт, співвідносний з його творцями [1, с.72].

Саме суб'єкт модальної оцінки кваліфікує потенційну ситуацію як необхідну. Ілюстративний матеріал, що є в нашому розпорядженні, дозволяє стверджувати, що найчастіше мовець і суб'єкт модальної оцінки корелюють, напр.: *Навіть смертю своєю ми повинні вчити інших, як їм жити на світі* (Микола Олійник); *Я вважаю, що ми повинні продовжувати традиції класичної літератури і вести її на нові, на свої вершини, і продовжувати творчо, по-своєму* (Володимир Сосюра); *Завтра й позавчорому Карії Мустафа почне новий штурм, і ми повинні бути готові до того, щоб відбити його!* (Володимир Малик) – мовець висловлює власне переконання в необхідності реалізації певної дії, він виступає і суб'єктом волевиявлення і суб'єктом предметної ситуації. Це отождоження відбувається тоді, коли суб'єкт мовлення виступає оповідачем у художньому творі або розповідач вдається до прийому використання прямої мови.

За умови, коли художній твір існує у формі оповіді, суб'єкт мовлення і суб'єкт модальної оцінки не збігаються: суб'єктом мовлення виступає оповідач, а суб'єктом модальної оцінки – третя сторона, учасник ситуації необхідності, напр.: *Малому було цікаво, що говоритиме з людьми його дядько, та наказ пильнувати коня треба виконувати* (Юрій Логвин) – мовцем виступає наратор, суб'єктом модальної оцінки – *малий*, суб'єкт волевиявлення – *дядько*, суб'єкт предметної ситуації – *малий*; *Ніхто з них напевне не знав, якими стануть їхні стосунки в майбутньому, але обом розуміли: вони повинні бути разом* (Микола Олійник) – суб'єкт мовлення – оповідач, суб'єкт модальної оцінки, волевиявлення і предметної ситуації – *вони*; *Цей негідник з чорною совістю повинен поплатитися за свої злочини!* – *Арсен* говорив рішуче, навіть зі злобою (Володимир Малик) – роль мовця виконує наратор, суб'єкта модальної оцінки і суб'єкта волевиявлення – *Арсен*, суб'єкта предметної ситуації – *негідник*. Наведені приклади демонструють зразки висловлень з експліцитно вираженим суб'єктом модальної оцінки. Проте за умови, коли комунікативний намір адресанта висловлення зводиться до лише передачі результату оцінки, її суб'єкт може бути неназваним, напр.: *Хоч тут, в Аральському морі, зіткнулись з іншим судном ще менш ймовірно, як у степу двом вершникам, такі морські традиції – ліхтар повинен бути* (Василь Шевчук); *Ніхто з «великих» не мав сюди доступу, навіть не повинен був знати про товариство* – *таку взяли в роки обітницю* (Микола Олійник); *Він [Котляревський] не прочитав ні в обличчях кобзарів, ні в придворних співаків та музикантів тієї радості, яку вони повинні були виявляти при зустрічі гостей* (Іван Пільгук). Незважаючи на формальну відсутність у граматичній структурі речення суб'єкта модальної оцінки, визнаємо його присутність,

адже все одно відбувається оцінка дії як необхідної, тобто вважаємо, що суб'єкт модальної оцінки імпліцитно представлений у структурі ситуації необхідності.

Суб'єкт волюнтативності – та особа, згідно з діями якої потенційна ситуація необхідності перетворюється на фактичну, реальну. Зазвичай суб'єкт волюнтативності збігається із суб'єктом предметної ситуації і виступає активним виконавцем необхідної дії, напр.: *Щасливі сльози покотилися у Галі по лицях, вона схлинула по-дитячому і вирішила, що вона не повинна виганяти зі свого серця ту богиню, а раз так, хай уже воно станеться оте, що уже до неї прийшло...* (Валерій Шевчук); *Він бачить світ, минувшину і загляда в прийдешнє; у нього скорб у серці, який повинен віддати людям, зробити їх душею, мозком зрячими, навчити думати і пізнавати себе, природу, всесвіт* (Василь Шевчук); *Армія повинна бути аполітичною і у військовій техніці бути європейською армією* (Володимир Сосюра) – суб'єкт предметної ситуації співпадає з суб'єктом модальної оцінки. Проте поширеними є також структури, де роль суб'єкта волюнтативності виконує не суб'єкт предметної ситуації, а інша особа, що повинна на нього вплинути, напр.: *Городник – то великий чоловік! І сокирою повинен уміти, і пером борзо вправляється, і людей до праці гуртувати* (Юрій Логвин) – городник (суб'єкт предметної ситуації) вміти-ме, якщо його хтось (суб'єкт волюнтативності) навчить; *Кожен чоловік небагато, а дві професії повинен знати: військову і невійськову* (Михайло Стельмах) – так само; *Це був той потаймний чоловік, що доглядав за вбивством правителя міста і повинен був доповісти про все старійшині ісмаїлітів* (Юрій Логвин) – чоловік доповідь з волі старійшини ісмаїлітів.

О. Гребньова слушно зауважує, що «агенс-адресат виступає обов'язковим учасником ситуації необхідності, він завжди є в пропозиційній структурі» [1, с.76], між тим, як на рівні формально-синтаксичної структури його наявність не є обов'язковою. Дослідниця стверджує, що вербальне вираження суб'єкта предметної ситуації залежить від того, наскільки важливою видається мовцеві вказівка на виконавця, від бажання суб'єкта мовлення обмежити кількість осіб, що можуть усвідомлювати себе адресатами волевиявлення [1, с.76]. Специфіка досліджуваного функціонального стилю засвідчує ще одну причину імпліцитного представлення суб'єкта предметної ситуації у структурі ситуації необхідності – узагальненість змісту висловлення, широкі коло можливих виконавців дії, напр.: *Скарбниця порожніє, а думати треба, звідки дістати грошей, щоб не піти завчасу на жєбри до сусідів* (Роман Іванчук); *Опирається треба на старих* (велеможців): *вони поцінують се ліпше і дбатимуть, щоб утриматись разом із тобою!..* (Раїса Іванченко) – реалізація ситуації необхідності можлива за участі певного кола осіб; *Якщо шуліка унадиться до курчат, йому треба утяти крила, інакше усіх понищить* (Раїса Іванченко); *Якщо просто їхати, то на Либеді треба за перевіз платити. А якщо бродом через Либідь, то треба добрий гак робити* (Юрій Логвин); *Молитись треба щиро, з вірою і без сумніву, з повною покорю. Молитись треба завжди і за натхненням Святого Духа* (Юрій Логвин) – актуалізація ситуації необхідності, навпаки, можлива за участі багатьох осіб. Відсутність вказівки на суб'єкта предметної ситуації зумовлена також комунікативною настановою мовця – повідомити про здійснення дії чи спосіб, у який це повинно відбуватися, незважаючи на її виконавця.

На рівні синтаксичної організації речення (формально-граматичному рівні) суб'єкт предметної ситуації найчастіше репрезентований у формі підмета, напр.: *Ви такі великі, ви повинні все знати* (Михайло Стельмах); *Бачте, новий султан повинен був знищити всіх своїх можливих суперників* (Стапіслав Тельнюк); *Чому я повинен кожної хвилини озиратись і повинен слухати ці мітинги?* (Микола Хвильовий).

Отже, виявлена особливість дає підстави стверджувати, що вербалізація суб'єкта предметної ситуації залежить від комунікативної мети висловлення (яка інформація має бути в основі повідомлення), а також від можливої кількості виконавців описуваної дії.

Здійснений аналіз дає змогу твердити про такі типи відношень між учасниками ситуації необхідності:

а) суб'єкт мовлення є водночас і суб'єктом модальної оцінки, і суб'єктом волевиявлення, і суб'єктом предметної ситуації;

б) суб'єкт мовлення + суб'єкт модальної оцінки + суб'єкт волевиявлення + суб'єкт предметної ситуації;

в) суб'єкт мовлення + суб'єкт модальної оцінки, волевиявлення і предметної ситуації (тотожні);

г) суб'єкт мовлення + суб'єкт модальної оцінки і волевиявлення + суб'єкт предметної ситуації;

д) суб'єкт мовлення збігається з суб'єктом модальної оцінки + суб'єкт волевиявлення, що збігається з суб'єктом предметної ситуації;

ж) суб'єкт мовлення збігається з суб'єктом модальної оцінки + суб'єкт волевиявлення + суб'єкт предметної ситуації.

Література

1. Гребнева О. В. Модальность необходимости в законодательных текстах европейского союза (на материале немецкого и английского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / О. В. Гребнева. – Казань, 2004. – 263 с.

2. Рогожа В. Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Рогожа. – Київ, 2005. – 16 с.

3. Телецька Т. В. Предметна модальність і модальність вірогідності у мові та мовленні (на матеріалі української, російської, французької та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. В. Телецька. – Одеса, 2005. – 20 с.

4. Цейтлин С. Н. Необходимость / С. Н. Цейтлин // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1990. – С. 140–157.

5. Davies E. C. On the semantics of syntax : Mood and condition in English / E. C. Davies. – London : Croom Helm, 1975. – 205 p.

Bernatska S. Speech - tools of communications of modern student

The study focuses on the classifications of statements by correlation participants of the situation of need. Illustrated material suggests the verbalization the entity of subject situation, which depends on the communicative purpose of expression.

Key words: speech, subject of speech, subject of modal evaluation, subject of expression, style.

Бернацкая С. М. Речь - орудие коммуникации современного студента.

В исследовании акцентируется внимание на классификации высказываний по соотношенности участников ситуации необходимости. Иллюстрированный материал позволяет утверждать вербализацию субъекта предметной ситуации, которая зависит от коммуникативной цели высказывания.

Ключевые слова: речь, субъект речи, субъект модальной оценки, субъект волеизъявления, стиль.